
SOCIJALNA POLITIKA I SOCIJALNI RAD

Izvorni naučni članak

UDC 364-053.6(497.11)

Anita Burgund Isakov*

*Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka*

Mira Lakićević**

*Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka*

Emancipacija mladih sa alternativnog staranja – izazovi i šanse***

Apstrakt

Mladi koji se spremaju da napuste alternativno staranje radi osamostaljivanja suočavaju se sa brojnim izazovima. Ipak, kod jednog broja mladih uspevaju da prevladaju snage i ovi mladi ostvaruju stabilne životne aranžmane.

Istraživanje je deo veće studije, a biće prikazani nalazi dobijeni u fokus grupama. Obavljeno je pet fokus grupa u kojima je učestvovalo 26 mladih koji se nalaze na smeštaju (srodnički, hraniteljski i rezidencijalni). Prikupljanje podataka je u funkciji bližeg sagledavanja načina na koje mladi učestvuju u planiranju, kako razumeju svoje učešće u tom procesu, kakvi su im strahovi i izazovi, ali i izvori podrške koji su im na raspolaganju u toku procesa pripreme za emancipaciju.

Uprkos tome što većina mladih iz uzorka procenjuje da raspolaže veštinama staranja o sebi, mladi ipak doživljavaju izostanak podrške i nedovoljne spremnosti za napuštanje staranja.

* anita.burgund@fnpn.bg.ac.rs

** mira.lakicevic@fnpn.bg.ac.rs

*** Rad je nastao u okviru projekta „Rodna ravnopravnost i kultura građanskog statusa: istorijska i teorijska utemeljenja u Srbiji” (br. 47021).

Ovi nalazi upućuju da je potrebna pravovremena priprema za osamostaljivanje, koja je fokusirana na rad na životnoj priči kako bi se ojačala vera u sopstvene sposobnosti.

Ključne reči:

mladi, alternativno staranje, napuštanje alternativnog staranja, osamostaljivanje, mreže podrške, izazovi

UVOD

Podaci ukazuju da na 10.000 dece u sistem socijalne zaštite Srbije na smeštaj ulazi osmoro dece. Dolazi do ekspanzije broja dece na javnom staranju, a naročito dece na najmlađem uzrastu (0–2 godine)¹. Najveće šanse za izlazak iz sistema socijalne zaštite imaju deca koja su ušla u sistem na najranijem uzrastu 0–2 godine, kao i ona posle petnaeste godine.² Prema evidenciji Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu, grupa dece od 15 do 17 godina koja se nalazi na evidenciji CSR iznosi 25,3%, dok je taj procenat u opštoj populaciji svega 18,83%.³

Najveći broj istraživanja u svetu bavi se utvrđivanjem potreba mladih u trenutku napuštanja alternativnog staranja⁴, a nedovoljno analizira sam proces pripreme i period nakon osamostaljivanja, kada je mladima takođe potrebna podrška. Kod jednog broja autora⁵, napuštanje alternativnog staranja se opisuje kao proces koji se sastoji iz tri dela: priprema, tranzicija (prelazak) i period nakon emancipacije. Istraživanja su pokazala da mladi napuštaju alternativno staranje ranije od svojih vršnjaka koji napuštaju roditeljski dom, već

¹ Nevenka Žegarac, *Pravo deteta na kvalitetno staranje – Analiza sprovođenja smernica Ujedinjenih nacija za alternativno staranje o deci u zemljama zapadnog Balkana*, Save the Children International, Sarajevo, 2014, str. 103.

² Isto.

³ *Deca u sistemu socijalne zaštite*, Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2013; <http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/decasz2013.pdf> (Posećeno 28. 10. 2015).

⁴ Paul Montgomery, Charles Donkoh, Kristen Underhill, "Independent living programs for young people leaving the care system: The state of the evidence", *Children and Youth Services Review*, Vol. 28, No. 12, 2006, pp. 1435–1448.
Mike Stein, "Young people aging out of care: The poverty of theory", *Children and Youth Services Review*, Vol. 28, No. 4, 2006, pp. 422–34.
Slavica Majstorović, *Potrebe mladih koji napuštaju socijalnu zaštitu*, GCSR, Beograd. 2009.

⁵ David Maunders, Max Liddell, Margaret Lidell, Sue Green, *Young people leaving care and protection*, National Youth Affairs Research Scheme, Hobart, 1999, p. 103.

oko 16–18. g. kada doživljavaju sistemski „sлом”, koji se odnosi na prestanak zaštite i drugih vrsta pomoći od strane države.⁶ Od ovih mladih se očekuje da odrastu „odjednom”, iako su do tada bili pasivizirani nizom mera od strane sistema socijalne zaštite. Za mnoge mlade, napuštanje zaštite je bespovratan korak. Vrlo često nemaju mogućnost da se vrate na prethodni smeštaj, niti da dobiju potrebnu pomoć, čak i kada se suočavaju sa teškoćama.⁷ Njima je uskraćen psihološki prostor koji bi im omogućio da se suočavaju sa izazovima samostalnosti kao što to čine njihovi vršnjaci sa svojim porodicama. Njihov put ka odraslom dobu je i ubrzan i skraćen.⁸

Tranzicija ka samostalnosti je olakšana ukoliko postoje bliski porodični odnosi, mreže podrške i učešće u planiranju potrebnih veština. Pomoću ovih faktora mladi razvijaju doživljaj samoefikasnosti, a pokazali su se i rezilijentnima.⁹

S obzirom na to da je populacija mladih koji napuštaju alternativno staranje heterogena, izučavanje njihovih potreba i problema treba da bude fokusirano na njihove perspektive i mišljenja. Istraživači koji „daju glas” mladima zapravo ohrabruju mlade i podstiču njihovu rezilijentnost. Stin¹⁰ naglašava glavna područja za istraživanje rezilijentnosti kod mladih koji napuštaju alternativno staranje: stabilnost smeštaja tokom staranja, šanse za razvoj pozitivnog doživljaja identiteta, postignut nivo obrazovanja i participacije, priprema za napuštanje alternativnog staranja i briga o kvalitetu života mladih nakon osamostaljivanja.¹¹

Ovi nalazi upućuju na potrebu za analizom načina na koji se deca i mladi pripremaju za napuštanje sistema alternativnog staranja u Srbiji. Konvencija o pravima deteta¹², kao i zakonska regulativa Srbije, nalažu da deca i mladi učestvuju u pripremi za emancipaciju i napuštanje alternativnog staranja. U

⁶ Mike Stein, „Young people aging out of care: The poverty of theory”, op. cit.

⁷ Jo Dixon, Mike Stein, *Leaving Care: Throughcare and Aftercare in Scotland*, Jessica Kingsley, London, 2005, p. 191.

⁸ Mike Stein, *Resilience and Young People Leaving Care: Overcoming the odds*, Joseph Rowntree Foundation, London 2005, p. 38.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Mike Stein, „Young people aging out of care: The poverty of theory”, op. cit.

¹¹ Na osnovu ovih područja Stin pravi svoju klasifikaciju rezilijentnosti mladih koji napuštaju alternativno staranje: oni koji su nastavili dalje (moving on), preživeli i oni koji su postali žrtve (Stein, 2006).

¹² Konvencija o pravima deteta 1989; [https://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima\(1\).pdf](https://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima(1).pdf), Unicef Srbija i Crna Gora 2005. (Posećeno 12.09.2017), str. 55.

cilju unapređenja interesa i dobrobiti dece, od suštinskog značaja je uključivanje dece i mladih u pitanja koja ih se tiču.¹³

IZAZOVI SA KOJIMA SE SUOČAVAJU MLADI KOJI NAPUŠTAJU ALTERNATIVNO STARANJE

Mladi koji napuštaju alternativno staranje suočavaju se sa mnogobrojnim izazovima u procesu osamostaljivanja. Oni imaju veće šanse da: steknu niže obrazovne kvalifikacije, manje mogućnosti da participiraju u procesu obrazovanja, iskustvo ranog roditeljstva, beskućništva, i imaju visoke nivoe nezaposlenosti, kriminalnog ponašanja i mentalnih problema.¹⁴ Mnogi mladi su iskusili pregršt problema dok su bili na staranju, uključujući nestabilnost smeštaja, stigmatu i obrazovne poteškoće u školi i nakon što napuste staranje, uključujući i prekide u karijeri, periode zavisnosti od državnih beneficija, upadanje u nevolje, zdravstvene probleme i samoću.¹⁵ Ukoliko ove teškoće

¹³ Tess Ridge, *Childhood Poverty and Social Exclusion*, Policy Press, Bristol, 2002, p. 183.

¹⁴ Trudy Festinger, *No One Ever Asked Us: A Postscript to Foster Care*, Columbia University Press, New York, 1983, p. 330.

Mike Stein, Kate Carey, *Leaving Care*, Blackwell, Oxford, 1986, p. 315.

Mike Stein, James Wade, *Helping Care Leavers: Problems and Strategic Responses*. Department of Health, London. 2000.

Mark Smit, "Preparation for discharge from residential care: a report from the Netherlands". In: *Preparing Foster Youths for Adult Living* (eds. Mech, V.E., Rycraft, J. R.). *Child Welfare League of America*, Washington, DC, 1995, pp. 45–62.

Bob Broad, "Young people leaving care: moving towards 'joined up' solutions?", *Children Society*, Vol. 13, 1999, pp. 81–93.

Nick Biehal, James Clayden, Mike Stein, James Wade, *Moving on: Young people and leaving care schemes*. HMSO, London (1995), p. 130.

Pinkerton, John, and Ross McCrea. *Meeting the Challenge?, Young People Leaving Care in Northern Ireland*. Aldershot: Ashgate, 1999.

Mark Courtney, Irving Piliavin, Andrew Grogan-Kaylor, Ande Nesmith, "Foster youth transitions to adulthood: a longitudinal view of youth leaving care", *Child Welfare*, Vol. 80, 2001, pp. 685–717.

¹⁵ Mike Stein, "Leaving care: education and career trajectories", *Oxford Review of Education*, Vol. 29, 1994, pp. 349–360.

Mike J. Dixon, Daniel Smilek, Philip M. Merikle, "Not all synaesthetes are created equal: Projector versus associator synaesthetes", *Affective and Behavioral Neuroscience*, University of Waterloo, Waterloo, Ontario, Canada Cognitive, Vol. 4, No. 3, 2004, pp. 335–343.

Mark Courtney, Irving Piliavin, Andrew Grogan-Kaylor, Ande Nesmith, "Foster youth transitions to adulthood: a longitudinal view of youth leaving care", *Child Welfare*, Vol. 80, 2001, pp. 685–717.

razmatramo u okviru diskursa u kome socijalna izolacija predstavlja i materijalnu isključenost i marginalizaciju¹⁶, možemo reći da su mladi koji napuštaju alternativno staranje socijalno izolovani.

Skorija istraživanja sprovedena na teritoriji Albanije, Republike Češke, Finske i Poljske¹⁷ razmatrala su pripremu za napuštanje zaštite i sticanje životnih veština, kao i obrazovanje ove grupe mladih. Najznačajniji nalazi su:

1. Mladi nisu adekvatno informisani o mogućnostima obrazovanja i zapošljavanja.
2. Značajan broj mladih je saopštio da su dobili malo ili nedovoljno podrške tokom procesa napuštanja zaštite.
3. Mladi nisu dovoljno uključeni u proces donošenja odluka.
4. Mladi koji napuštaju rezidencijalni tip zaštite često nemaju osnovne veštine za staranje o sebi i svakodnevnom životu, kao što je kuvanje, nabavka namirnica, plaćanje računa.

Analiza istraživanja o ishodima i izazovima mladih omogućava utvrđivanje potrebne podrške za mlade u tranziciji.

ISHODI NAPUŠTANJA ALTERNATIVNOG STARANJA

Usluge napuštanja alternativnog staranja mogu da pomognu mladima da savladaju veštine značajne za samostalan život, a postoje i dokazi o povezanosti između pripreme za napuštanje staranja i pozitivnih ishoda kod mladih.¹⁸

Usluge za mlade koji napuštaju alternativno staranje mogu takođe da pomognu mladima da izgrade socijalne veze, odnose sa drugima i samopouzdanje.¹⁹ Ove studije su pokazale da su mladi koji su napustili sistem alternativnog

¹⁶ Malcom Hill, John Davis, Alan Prout, Kay Tidsall, "Moving the participation agenda forward", *Children Society*, Vol. 18, 2004, pp. 77–96.

¹⁷ Mike Stein, Raluca Verweijen-Slamnescu (eds.), *When Care Ends: Lessons from Peer Research*. Insights from Young People on Leaving Care in Albania, The Czech Republic, Finland and Poland. SOS Children's Villages International, Innsbruck, Austria, 2012, p. 70.

¹⁸ Jo Dixon, Mike Stein, *Leaving Care: Throughcare and Aftercare in Scotland*, Jessica Kingsley, London, 2005, p. 191.

¹⁹ Nick Biehal, James Clayden, Mike Stein, James Wade, *Moving on: Young people and leaving care schemes*. HMSO, London, 1995, p. 130.
Peter Marsh, Mark Peel, *Leaving Care in Partnership: Family Involvement with Care Leavers*, The Stationery Office, London, 1999, p. 136.

staranja sa 16 i 17 godina imali lošije ishode i problematičnije ponašanje od mladih koji su iskoristili mogućnost alternativnog staranja do punoletstva.

Sinkler²⁰ je, istražujući ishode za mlade na alternativnom staranju, identifikovao ključne varijable koje su se razlikovale za one kojima „dobro ide” od onih koji su bili manje uspešni: sa pozitivnim ishodima bila je povezana snažna vezanost za porodicu ili člana porodice, partnera ili njegovu porodicu ili za hranitelje. Posedovanje bliskih veza se u ovom istraživanju pokazalo ključnim prediktorom uspeha.

Istraživanje obavljeno u Francuskoj je pokazalo da su oni koji su imali stabilan smeštaj i savetovanje tokom smeštaja imali bolje ishode.²¹ Etnografsko istraživanje koje je koristilo teoriju životnih ciklusa za objašnjenje tranzicije mladih na smeštaju ka samostalnosti podsetilo je na kompleksnost u proceni ishoda.²² Potrebno je uvažiti dinamičnu prirodu ishoda za mlade ljude koji se osamostaljuju sa alternativnog staranja; pristupiti ujednačavanju mernih jedinica ishoda i normativne pretpostavke sistema socijalne zaštite da su mladi spremni da budu samostalni sa 18 godina.

U našoj sredini nisu rađena istraživanja o mladima koji napuštaju alternativno staranje, a nalazi studija o deci bez roditeljskog staranja pokazala su da mali broj dece ima šansu da napusti sistem pre 18. godine u Srbiji.²³ (Burgund i Žegarac, 2014; Žegarac, 2014) Nalazi takođe upućuju na značajne nedostatke u procesu planiranja, pripreme i podrške za napuštanje alternativnog staranja. Oko 75% korisnika sa rezidencijalnog i porodičnog smeštaja izjavilo je da ih Centar za socijalni rad (u daljem tekstu CSR) nije adekvatno pripremio za napuštanje alternativnog staranja (Žegarac, 2014).

²⁰ Ian Sinclair, Claire Baker, Kate Wilson, Ian Gibbs, *Foster Children: Where They Go and How They Get On*, Jessica Kingsley, London, 2005, p. 287.

²¹ Annick Camile Dumaret, Marthe Coppel-Batsch, “Effects in adulthood of separation and long term foster care: A French research study”, *Adoption and Fostering*, Vol. 22, No. 1, 1998, pp. 31–39.

²² Sue Horrocks, Chris Salisbury, *Systematic review of whether nurse practitioners working in primary care can provide equivalent care to doctors*. National library of medicine, 2002; <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/11934775> (Accessed 17. 2. 2017).

²³ Anita Burgund, Nevenka Žegarac. „Jel’ radiš ti u ponedeljak, pa ko će da baci kofu vode iza mene. Iskustva i gledišta mladih na smeštaju, njihovih staratelja i voditelja slučaja”. U: Nevenka Žegarac (ur.), *U lavirintu socijalne zaštite: pouke istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2014.

CILJ ISTRAŽIVANJA I ISTRAŽIVAČKA PITANJA

Cilj istraživanja je analiza načina na koji mladi na alternativnom staranju doživljavaju pripremu i tranziciju ka samostalnosti, kao i napuštanje alternativnog staranja.

Istraživanje se bavi odgovorom na pitanja:

- Kako mladi doživljavaju pripremu za osamostaljivanje? (Šta vide da im je potrebno, šta im nedostaje? Šta predstavlja teškoću? Šta pomaže?)
- Koje su brige i strepnje mladih vezane za njihovo osamostaljivanje sa alternativnog staranja?
- Kako mladi doživljavaju socijalnu podršku i podršku sistema?
- U kojoj meri su mladi informisani o pravima i mogućnostima zaposlenja, raspoložive pomoći i podrške tokom pripreme za napuštanja alternativnog staranja?

Kako mladi doživljavaju svoju participaciju u donošenju odluka koje su značajne za njihov razvoj i osamostaljivanje?

METOD ISTRAŽIVANJA

Postupak prikupljanja podataka

Primenjene su fokus grupe sa mladima koji se nalaze na različitim tipovima smeštaja (srodnički, hraniteljski i rezidencijalni). Na ovaj način se bliže sagledava kako mladi učestvuju u planiranju, i načini na koje razumeju svoje učešće, kao i brige, očekivanja, strahove i izazove, ali i izvore podrške koji su im na raspolaganju u toku procesa pripreme za napuštanje staranja. Fokus grupe imaju dijalošku i akcionu dinamiku pa omogućavaju da se pojave opišu i da se kvalitet pojave dijaloški spozna.²⁴

Obavljeno je pet fokus grupa koje su trajale između sat i po i dva sata. Za fokus grupe je pripremljen protokol koji je obuhvatao 5 tematskih celina kako bi se sagledali načini na koje mladi učestvuju u planiranju, i načini na koje razumeju svoje učešće, kao i brige, očekivanja, strahove i izazove, ali i izvore podrške koji su im na raspolaganju u toku procesa pripreme za napuštanja alternativnog staranja.

²⁴ Slađana Đurić, *Metodologija fokusgrupnog istraživanja*. Fakultet civilne odbrane, Beograd. 2005; <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-0318/2005/0038-03180501001D.pdf> (Posećeno 18. 5. 2016).

Uzorak

Obuhvaćeno je 40 mladih uzrasta od 16 do 24 godine, od toga 17 muškog i 23 ženskog pola iz Beogradskog centra za porodični smeštaj i usvojenje i Centra za zaštitu odojčadi dece i omladine, Zvečanska 7. Među mladima je bilo osmoro ispitanika sa domskog smeštaja (od toga pet ženskog pola) koji su u vreme sprovođenja istraživanja živeli u zasebnim stambenim jedinicama domskog smeštaja u okviru programa osamostaljivanja. Svi mladi iz ovog doma su bili na studijama i živeli u okviru domskog smeštaja, nisu bili pod konstantnim nadzorom vaspitača, samostalno su pripremali hranu i životni prostor. Mladih iz hraniteljskog smeštaja je bilo 20 (od toga 11 ženskog pola), a iz srodničkog 12 (od toga 7 ženskog pola).

Instrument

Konstruisan je protokol za vođenje fokus grupe koji se sastojao iz pet tematskih celina: priprema za osamostaljivanje; strahovi i prepreke; vidovi podrške; barijere; uloga sistema socijalne zaštite. Tematske celine su odabrane u odnosu na analizu nalaza prethodnih istraživanja sa mladima koji napuštaju alternativno staranje, kao i u odnosu na podatke prikupljene protokolima i upitnicima iz kvantitativnog dela šireg istraživanja koje je obuhvatalo 151 mladu osobu koja je u procesu napuštanja alternativnog staranja, od kojih je napravljen prigodan poduzorak za fokus grupe.

Svakom učesniku je ostavljena mogućnost dopune teme s obzirom na njihova specifična iskustva napuštanja alternativnog staranja.

Obrada podataka

Podaci iz fokus grupa su obrađivani kvalitativno, tematskom analizom po tematskim celinama. Analizom transkripata prepoznata je i tema participacije mladih u procesu donošenja odluka u sistemu socijalne zaštite. Transkripti su šifrirani tako što se ispitanicima stavlja oznaka I (ispitanik), zatim oznaka za pol (m ili ž) i najзад redni broj.

Analiza je uključivala sledeće faze: čitanje kompletnih transkripata fokus grupa, određivanje jedinice kodiranja, definisanje kodova za svakog učesnika, definisanje kategorija na nivou poduzorka, interpretacija dobijenih rezultata za svaki poduzorak učesnika uz argumentovanje kategorija doslovnim citatima učesnika fokus grupa.

REZULTATI

Tu si gde si, ako se nisi snašao, šta ćeš, gde ćeš (Im1)

Priprema/spremnost za napuštanje alternativnog staranja i osamostaljivanje

U okviru ove tematske celine mladi su odgovarali na sledeća pitanja: Šta im pomaže da se pripreme za napuštanje smeštaja? Šta im je najznačajnije tokom pripreme za napuštanje alternativnog staranja? Šta je do sada bilo najkorisnije što su dobili od sistema i/ili okruženja? Šta bi još pomoglo da se bolje pripreme za osamostaljenje?

Kada su govorili o tome šta im pomaže da se pripreme za osamostaljivanje, mladi su najčešće govorili o podršci ljudi iz okruženja, najpre hranitelja, srodnika i savetnika za hraniteljstvo. Prilikom razgovora o pripremi za osamostaljivanje uočena je razlika između mladih sa porodičnog smeštaja i mladih sa domskog smeštaja. Mladi iz domova su stavili akcenat na lične snage i na to kako:

Sam odlučiš da se uozbiljiš, neće niko da te gura... pomogli su nam i ovi iz doma... ali mi smo sami prihvatili to da moramo da se osamostalimo (...) Im2

Kada smo pitali mlade sa porodičnog smeštaja šta im pomaže da se pripreme za samostalnost, a da nije podrška hranitelja ili srodnika, odgovorili su: *Sigurno ima, ali trenutno ne možemo da se setimo (IŽ1)*, a kada je u pitanju podrška po izlasku iz sistema, mladi na porodičnom smeštaju su ili govorili da će ostati sa srođnicima, ili da će dobiti informacije od savetnika, jer do sada nisu o tome razgovarali i iako znaju da im sleduje neki oblik podrške nisu sigurni šta to obuhvata. Izgleda da se za mlade koji su na porodičnom smeštaju priprema za osamostaljivanje odlaže i pretpostavlja se da će se ona dešavati u okviru hraniteljskih ili srođničkih porodica. Možemo pretpostaviti da se kod ovih mladih neguje pozicija privrženosti, ali i zavisnosti od hraniteljskih i srođničkih porodica, jer je za njih cilj stalnosti ostanak sa hraniteljskom porodicom, iako je to u suprotnosti sa pravilima o porodičnom smeštaju, kao i o aktivnoj participaciji svih aktera u planiranju.

Uočili smo da mladi koji se osamostaljuju sa domskog smeštaja dobijaju najviše informacija od svojih vršnjaka koji su se osamostalili ili od strane organizacija civilnog sektora koje na različite načine podržavaju tranzicije mladih ka samostalnosti. Mladi nisu govorili o informacijama koje dobijaju od osoba iz sistema, pa se možemo zapitati da li i u kojoj meri postoji sistemsko planiranje osamostaljivanja za ove mlade?

Brige i strepnje u vezi sa osamostaljivanjem sa alternativnog staranja

Mladi su upitani: Koje su vaše brige, strepnje kada pomislite na napuštanje smeštaja? Da li i šta vas brine u vašoj budućnosti?

Svi mladi su govorili o finansijskoj nesigurnosti i brigama vezanim za nalaženje posla, osiguravanje stabilnog dohotka i smeštaja. Mladi koji su na domskom smeštaju su istakli i zabrinutost povodom usamljenosti i napravili su razliku između sebe i svojih vršnjaka koji se osamostaljuju iz bioloških porodica. Govorili su o tome da je za njih drugačije, jer oni nemaju siguran oslonac poput članova porodice, a to im unosi izuzetan nemir. Mladi iz hraniteljskog smeštaja nisu pominjali stres ali niko nije rekao da planira da napusti porodični smeštaj u narednom periodu od godinu dana.

To je ta doza stresa, to je to, pa i deca koja imaju roditelje imaju tu neku tremu, a kamoli mi kojima je dosta drugačije. (IŽ3)

Pokušali su da objasne da imaju potrebu da se oslanjaju na sopstvene snage, jer im je samo to izvesno u budućnosti. Ovde su naročito devojke istakle da im je potreban posao, jer ako se udaju „ne žele da zavise od muža”.

... znam da ja to mogu, dosad sam uspevala i sad ću... ne želim da zavisim od muža i da čekam da mi da novac da jedem. (IŽ4)

Mladi na porodičnom smeštaju su pronalazili utehu u vezi sa porodicom (srodničkom ili hraniteljskom) i bili su uvereni da će ta veza biti trajna i da će im koristiti kao podrška.

Hranitelji su tu za sve. Povezani smo sa njima i oni će uvek da nam daju savet. (IŽ5)

Izgleda da tip smeštaja opredeljuje odnos prema osamostaljivanju mladih na alternativnom staranju. Zapravo, profesionalci koji su upućeni na staranje o mladima šalju poruku mladima sa porodičnog smeštaja da je taj smeštaj njihovo trajno rešenje, a mladima sa domskog smeštaja da će morati da se snalaze.

Percepcija socijalne podrške za mlade koji se osamostaljuju sa alternativnog staranja

Činilo se značajnim da identifikujemo koju podršku mladi imaju, kakva podrška im je potrebna a kakva im nije dostupna i zašto je tako? Sa mladima se razgovaralo i o tome kakva podrška bi trebalo da im bude dostupna u domovima zdravlja, obrazovanja, terapije, domaćinstva, finansija, ili drugih stvari? Razgovarano je o tome koji programi u sredini mogu da im budu od koristi.

Potom, da li imaju dokumente (ličnu kartu, izvod iz matične knjige rođenih, potvrdu o državljanstvu) i da li znaju kako da ih dobave?

Svi ispitivani mladi su prepoznali značaj podrške u osamostaljivanju kao i u prevazilaženju teškoća u budućnosti. Mladi iz doma, iako prepoznaju podršku iz okruženja, ističu kako će morati samo o sebi da vode računa, jer ništa nije trajno. Čini se da mladi prepoznaju ko im predstavlja podršku i vrlo često je to samo jedna osoba. Mladi veoma pozitivno sagledavaju podršku, pa je vide i kao odsustvo problema u komunikaciji sa osobama iz sistema alternativnog staranja.

Samo upravnica će biti jedina ta iz doma koja će brinuti o meni, znam da će uzeti moj broj telefona i da će me zvati da pita kako sam i da li sam se snašao. (Im4)

Koliko su mladi koji se pripremaju za osamostaljivanje iz domskog smeštaja navikli da se oslanjaju samo na sebe ilustruje i njihovo često pominjanje jačanja svog doživljaja sposobnosti i samopouzdanja i koliko je to važno za postizanje uspeha. Oni koji su sa domskog smeštaja isticali su samopouzdanje i snagu kao odgovor na stres i neizvesnost sa kojom se suočavaju prilikom osamostaljivanja. Govorili su ponosno o svojim životnim okolnostima i prkosili su sažaljenju za koje su smatrali da dolazi iz okruženja u odnosu na njihov život i okolnosti.

Svoje pouzdanje dižem na toliki nivo i kad god pričam nekom vezano za dom, za školu, moje samopouzdanje ne mrda, ja sam tu zadovoljna i verujem u sebe (Iž7).

Mladi na porodičnom smeštaju su isticali različite vidove podrške koja im je značajna u osamostaljivanju, pominjali su informacije, postojanje osobe sa kojom mogu da razgovaraju i da imaju osećaj da je ona tu za njih. Svi ispitani mladi koji se osamostaljuju sa porodičnog smeštaja su imali doživljaj da imaju ovu vrstu podrške.

Svi mladi posmatraju usluge centra za socijalni rad samo kao izvor finansijske podrške dok su na staranju u sistemu socijalne zaštite.

*I: Da li biste pitali nekoga iz Centra za socijalni rad da vam pomogne?
Ne, ne bi nam palo na pamet, ne verujem da bi mi bio od pomoći, teško da bi nam izašli u susret ako izađemo sa smeštaja. (Iž8)*

Ovo je ilustrativno za očekivanje mladih od sistema, kao i od profesionalaca koji čine taj sistem: voditelja slučaja, vaspitača, savetnika za hraniteljstvo i drugih pomagača. Iako je uloga ovih profesionalaca da pomognu mladima bez roditeljskog staranja izgleda da mladi ne prepoznaju da sa njima mogu da

razviju odnos koji bi bio podržavajući. Usluge od sistema se vide kao materijalne usluge i davanja na koje mladi imaju prava.

Informisanost mladih o pravima i mogućnostima zaposlenja, o raspoloživoj pomoći i podršci tokom pripreme za napuštanja alternativnog staranja

Mladi koji su na porodičnom smeštaju bili su veoma slabo informisani o tome šta centar za socijalni rad može da učini povodom njihove samostalnosti, nisu znali na šta imaju prava, niti je bilo ko od predstavnika sistema sa njima o tome razgovarao ... *nismo baš upućeni u to.* (Iž1) Kada su upitani o tome kako vide mogućnost izbora, gotovo svi mladi sa porodičnog smeštaja izjavili su da ne vide da imaju izbor u bilo kakvim odlukama.

Nisam ni znala šta može i gde mogu da idem. (Iž11)

Participacija mladih

Jedna od tema koja se izdvojila u svim razgovorima je participacija mladih u donošenju odluka koje su značajne za njihov razvoj i osamostaljivanje.

Razgovarali smo sa mladima koji su načini učestvovanja u odlučivanju o smeštaju, kao i osamostaljivanju, a oni su istakli da su insistirali da se njihove odluke poštuju. Ipak, niko od mladih nije doživeo da ih je bilo ko iz sistema socijalne zaštite pitao za mišljenje ili ponudio da sami predlože ili izaberu nešto.

Kada je u pitanju plan osamostaljivanja, mali broj mladih je znao da tako nešto postoji, uglavnom su sa ovim planom bili upoznati mladi koji se spremaju da napuste domski smeštaj.

CSR nas je sa radnicima iz doma, psihologom, pedagogom i socijalnim radnikom, objasnili su nam šta je plan za sve štićenike iz doma. (Im7)

Dok su govorili o planu emancipacije, stekao se utisak da mladi nisu razumeli šta predstavlja i obuhvata plan emancipacije. Pominjali su da je jedini razgovor o osamostaljivanju bio vezan za opomene o tome koliko još imaju pravo na smeštaj. Način učešća u izradi ovih planova je opisan kao „razgovor” sa ljudima iz sistema i „potpisivanje” planova.

Jedna mlada osoba je izjavila da je centar za socijalni rad „OK”, da joj obezbeđuje novac i da je zadovoljna saradnjom, nije razumela kako drugačije može da učestvuje u odlukama, a saradnju sa sistemom je razumela kao deo svojih veština da se prilagodi. *Ja znam da se uklopim, druželjubiv sam i oni (voditelj slučaja) mene vole... uvek me pozdravljaju.* (Im1)

Predlozi i sugestije učesnika za uspešniju tranziciju

Poslednja tema o kojoj se sa mladima razgovaralo bili su njihovi predlozi i sugestije koji bi pomogli uspešniju tranziciju ka samostalnosti.

Mladi su jednoglasno govorili o tome da im je potrebno mesto za stanovanje po izlasku iz sistema, većina je pominjala i finansijsku podršku dok se ne snađu, a više od polovine je pominjalo i davanje saveta i usmeravanje.

Sve je korisno, povezano je! Ove tri (finansije, saveti i usmeravanje) stvari su najbitnije. (Iž10)

Ispitanici koji su na studijama najviše su pominjali posao i stabilan smeštaj kao potrebnu pomoć. Kako smatraju da već imaju sve informacije koje su im potrebne, oni nisu iskazivali zainteresovanost za savete: *sve ja to znam. (Im6)* Ovakva reakcija mladih može biti i posledica iskustva dobijanja saveta od osoba koje čine sistem alternativnog staranja. Ako su saveti koje su do sada dobijali bili nekorisni ili na neki način povređujući za ove mlade moguće je da su razvili odnos prema njima kao prema nepotrebnima.

DISKUSIJA

Mladi na alternativnom staranju imaju doživljaj da nemaju dovoljno podrške od ljudi iz okruženja. Mladi su izveštavali da imaju *neformalnu* i *formalnu* podršku, ali da je ona niskog intenziteta. Prema voditeljima slučaja su pokazali distancu, i procenili da se na njih ne mogu osloniti. Postoji mogućnost da su ovakvi nalazi proistekli iz očekivanja mladih da im sistem obezbedi samo novčanu pomoć i smeštaj, tako da drugu vrstu podrške i ne očekuju. Izgleda da mladi sistem socijalne zaštite vide na depersonalizovan način, da im ljudi koji rade u tom sistemu samo omogućuju pristup sredstvima, ali ne i odnos poverenja i podrške. Sa druge strane, mladi su izvestili da im je za osamostaljivanje potrebna podrška ljudi iz okruženja.

Možemo pretpostaviti da bi mladima u osamostaljivanju podrška ljudi koji se o njima staraju, poput voditelja slučaja, savetnika za hraniteljstvo i vaspitača iz doma, bila zaista korisna u osnaživanju i ohrabrivanju u tranziciji ka nezavisnosti.

Zapažena je razlika između mladih sa porodičnog i mladih sa domskog smeštaja. U fokus grupama su gotovo svi mladi sa domskog smeštaja pominjali visok stres koji osećaju usled približavanja trenutka osamostaljivanja, kao i strah od usamljenosti o kojoj su pričali njihovi drugovi iz doma kada su se osamostalili. Ovaj nalaz nam govori u prilog velikom značaju podrške za uspešnu tranziciju ka samostalnosti, kao i subjektivnom doživljaju spremnosti. Možemo ga razmatrati i u svetlu različitih strategija pripreme mladih za

osamostaljivanje u odnosu na različite tipove smeštaja. Izgleda da postoji neka vrsta usaglašenosti među profesionalcima/pomagačima iz sistema alternativnog staranja o tome kako treba da izgleda osamostaljivanje mladih na različitim tipovima smeštaja, pa se podržava nezavisnost mladih iz domova za decu bez roditelja i podržava međuzavisnost i privrženost mladih hraniteljskim i srodničkim porodicama. Izgleda kao da je sistemsko rešenje za mlade iz hraniteljskih i srodničkih porodica da se osamostaljivanje (ne)dešava u okviru porodice.

Nalazi istraživanja o porodičnoj podršci²⁵ ukazali su da roditeljska toplina utiče na formiranje identiteta u detinjstvu. Sa druge strane, brojna istraživanja su pokazala da deca i mladi bez roditeljskog staranja imaju snažnu potrebu da znaju i razumeju ko su, gde pripadaju i kome su važni.²⁶ Ako ove nalaze razmotrimo u kontekstu rezultata ovog istraživanja, možemo da zaključimo da su mladi iz uzorka, usled nedostatka roditeljske podrške, izloženiji rizicima i osetljiviji od svojih vršnjaka. Pretpostavka je da, usled izloženosti stresu od napuštanja alternativnog staranja²⁷ i nedostatka ovako značajnog izvora podrške, oni postaju dodatno vulnerabilni na stres. Ovo nam govori o bazičnoj potrebi ovih mladih ljudi da pripadaju negde i naprave mreže podrške.

Mnoge zemlje imaju sisteme u kojima postoji osoba, odnosno stručni radnik koja pomaže mladima dok se osamostaljuju.²⁸ Ta osoba mora imati iskustva i znanja i mora biti stručna i kompetentna da pomogne mladima bez roditeljskog staranja koji se spremaju da napuste alternativno staranje. Podrška od sistema nije podrška u vidu osnaživanja i oslonca, pa mlade ljude iz sistema alternativnog staranja ne vide kao značajne. Očigledno je da je potrebna organizovana pomoć i podrška od strane sistema kako bi se osigurala tranzicija mladih na alternativnom staranju ka samostalnosti.

Izgleda da i ovo, kao i ranija istraživanja, ukazuje da se mladi na alternativnom staranju uče poslušnosti koja se nagrađuje, a participacija je uglavnom u obliku informisanja i u vidu davanja saglasnosti da odrasli donose odluke

²⁵ June Thoburn, Jennifer Wilding, Jackie Watson, *Family Support in Cases of Emotional Maltreatment and Neglect*, The Stationery Office, London, 2000, p. 233.

²⁶ Anita Burgund, Nevenka Žegarac. „Jel’ radiš ti u ponedeljak, pa ko će da baci kofu vode iza mene. Iskustva i gledišta mladih na smeštaju, njihovih staratelja i voditelja slučaja”, nav. delo.

²⁷ Mike Stein, “Young people aging out of care: The poverty of theory”, op. cit.

²⁸ Mike Stein, Raluca Verweijen-Slamnescu (eds.), *When Care Ends: Lessons from Peer Research. Insights from Young People on Leaving Care in Albania, The Czech Republic, Finland and Poland*, op. cit.

vezane za njihove živote.²⁹ Istraživanja upućuju da mladi koji ne učestvuju u odlučivanju ne znaju ni da prepoznaju načine na koje su isključeni iz procesa donošenja odluka, pa često odgovaraju da jesu participirali u donošenju odluka iako to podrazumeva da su potpisali dokument koji se odnosi na njihov život, ali sa čijim sadržajem nisu upoznati.³⁰

Mladi koji su na porodičnom smeštaju imaju znatno manje informacija o pravima i mogućnostima vezanim za napuštanje alternativnog staranja od mladih na domskom smeštaju. Tokom fokus grupa mladi sa porodičnog smeštaja su tražili od istraživača da ih informiše o pravima, jer ih je, kako kažu, bila „sramota” da pitaju savetnike za hraniteljstvo. Ovi podaci koreliraju sa prethodnim istraživanjima o mladima na alternativnom staranju koja su pokazala da mladi nisu razumeli gde će biti smešteni.³¹ Takođe, mladi i ne pokušavaju da saopšte svoje mišljenje, jer postoji uverenje da ih oni koji donose odluke o njihovom životu zapravo neće slušati i čuti njihovo gledište.³² Još jedan potencijalni razlog za izostanak participacije mladih, kada je u pitanju napuštanje alternativnog staranja, odnosi se na uverenje proizašlo iz patrijarhalnog diskursa da je raspitivanje i učestvovanje mladih u odlučivanju obeležje nezahvalnosti, neučtivosti, pa čak i nepristojnosti. Nijedna mlada osoba nije bila ohrabrena da iskaže svoje mišljenje povodom emancipacije, pa se može zaključiti da sistem alternativnog staranja u Srbiji podržava pasivizaciju mladih i nadmoć odraslih u pogledu donošenja odluka koje se odnose na njihov život. Mladi jednako (ne) participiraju i u planiranju osamostaljivanja. Izostanak planova emancipacije i participacije mladih u njima je takođe pokazatelj sistemskog odgovora na potrebe mladih koji se emancipuju sa alternativnog staranja.

ZAKLJUČAK

Podrška u procesu osamostaljivanja potrebna je od trenutka kada mladi uđu u sistem alternativnog staranja i ona može da utiče na ishode spremnosti: jačanje kapaciteta, veština, doživljaja spremnosti i pronalaženja podrške. Kada bi ova podrška bila sistemska, pravovremena i individualizovana, svi mladi

²⁹ Anita Burgund, Nevenka Žegarac. „Jel’ radiš ti u ponedeljak, pa ko će da baci kofu vode iza mene. Iskustva i gledišta mladih na smeštaju, njihovih staratelja i voditelja slučaja”, nav. delo.

³⁰ Isto.

³¹ Isto.

³² Isto.

na smeštaju bi imali plan emancipacije u čijoj izradi su učestvovali i koji je u skladu sa njihovim željama i mogućnostima.

Ovo istraživanje je jasno pokazalo da su u pripremi mladih za osamostaljivanje najizraženiji nedostaci koji dolaze iz sistemskog okvira koji je (paradoksalno) i uspostavljen da bi pomogao mladima bez roditeljskog staranja da se osamostale. Sistemski uticaj je u funkciji poboljšanja položaja mladih bez roditeljskog staranja koji se spremaju za samostalan život, a zapaženo je da profesionalci/pomagači nemaju fokus na mladima koji napuštaju alternativno staranje, već na sopstvenim idejama o tome kako bi trebalo da izgleda osamostaljivanje ovih mladih ljudi.

Nalazi upućuju na potrebu za daljim istraživanjima koja bi se bavila posledicama ovakvog (ne)reagovanja sistema nakon osamostaljivanja mladih. Analizom spremnosti nakon osamostaljivanja moguće je osvetliti koji indikatori pospešuju pripremljenost i kako se rezilijentnost i percepcije sopstvenih sposobnosti menjaju nakon što se mladi osamostale. Temeljno istraživanje kombinovanih sistemskih faktora, usluga i mera i njihovog uticaja na mlade omogućilo bi bolje planiranje i primenu mera i usluga prilagođenu potrebama mladih koji se osamostaljuju sa sistema alternativnog staranja.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Žegarac, Nevenka, *Pravo deteta na kvalitetno staranje – Analiza sprovođenja smernica Ujedinjenih nacija za alternativno staranje o deci u zemljama zapadnog Balkana*, Save the Children International, Sarajevo, 2014.
- [2] Burgund, Anita, Žegarac, Nevenka, „Jel’ radiš ti u ponedeljak, pa ko će da baci kofu vode iza mene. Iskustva i gledišta mladih na smeštaju, njihovih staratelja i voditelja slučaja”, u: Nevenka Žegarac (ur.), *U lavirintu socijalne zaštite: pouke istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2014, str. 319–363.
- [3] *Deca u sistemu socijalne zaštite*, Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2013; <http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/decasz2013.pdf> (Posećeno 28. 10. 2015).
- [4] Montgomery, Paul, Donkoh, Charles, Underhill, Kristen, “Independent living programs for young people leaving the care system: The state of the evidence”, *Children and Youth Services Review*, Vol. 28, No. 12, 2006, pp. 1435–1448.
- [5] Stein, Mike, “Young people aging out of care: The poverty of theory”, *Children and Youth Services Review*, Vol. 28, No. 4, 2006, pp. 422–34.
- [6] Majstorović, Slavica, *Potrebe mladih koji napuštaju socijalnu zaštitu*, GCSR, Beograd, 2009.
- [7] Maunders, David, Liddell, Max, Lidell, Margaret Green, Sue, *Young people leaving care and protection*. National Youth Affairs Research Scheme, Hobart, 1999.

- [8] Dixon, Jo, Stein, Mike, *Leaving Care: Throughcare and Aftercare in Scotland*, Jessica Kingsley, London, 2005.
- [9] Stein, Mike. *Resilience and Young People Leaving Care: Overcoming the odds*, Joseph Rowntree Foundation, London 2005, p. 38.
- [10] Konvencija o pravima deteta 1989; [https://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima\(1\).pdf](https://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima(1).pdf), Unicef Srbija i Crna Gora 2005. (Posećeno 12. 09. 2017), str. 55.
- [11] Ridge, Tess, *Childhood Poverty and Social Exclusion*, Policy Press, Bristol, 2002.
- [12] Festinger, Trudy, *No One Ever Asked Us: A Postscript to Foster Care*, Columbia University Press, New York, 1983.
- [13] Stein, Mike, Carey, Kate. *Leaving Care*. Blackwell, Oxford, 1986.
- [14] Stein, Mike, Wade, James Helping, *Care Leavers: Problems and Strategic Responses*, Department of Health, London, 2000.
- [15] Smit, Mark, "Preparation for discharge from residential care: a report from the Netherlands", in: Preparing Foster Youths for Adult Living (eds. Mech, V.E., Rycraft, J. R.). *Child Welfare League of America*, Washington, DC, 1995, pp. 45–62.
- [16] Broad, Bob, "Young people leaving care: moving towards 'joined up' solutions?", *Children Society*, Vol. 13, 1999, pp. 81–93.
- [17] Biehal, Nick, Clayden, James, Stein, Mike, Wade, James, *Moving on: Young people and leaving care schemes*. HMSO, London (1995).
- [18] Pinkerton, John, McCrea, Ross, *Meeting the Challenge?: Young People Leaving Care in Northern Ireland*, Aldershot: Ashgate, 1999.
- [19] Courtney, Mark, Piliavin, Irving, Kaylor, Andrew Grogan, Nesmith, Ande, "Foster youth transitions to adulthood: a longitudinal view of youth leaving care", *Child Welfare*, Vol. 80, 2001, pp. 685–717.
- [20] Stein, Mike, "Leaving care: education and career trajectories", *Oxford Review of Education*, Vol. 29, 1994, pp. 349–360.
- [21] Dixon, Mike J., Smilek, Daniel, Merikle, Philip M., "Not all synaesthetes are created equal: Projector versus associator synaesthetes", *Affective and Behavioral Neuroscience*, University of Waterloo, Waterloo, Ontario, Canada Cognitive, Vol. 4, No. 3, 2004, pp. 335–343.
- [22] Courtney, Mark, Piliavin, Irving, Grogan-Kaylor Andrew, Nesmith, Ande, "Foster youth transitions to adulthood: a longitudinal view of youth leaving care", *Child Welfare*, Vol. 80, 2001, pp. 685–717.
- [23] Hill, Malcom, Davis, John, Prout, Alan, Tidsall, Kay, "Moving the participation agenda forward", *Children Society*, Vol. 18, 2004, pp. 77–96.
- [24] Stein, Mike, Verweijen-Slamnescu, Raluca (eds.), *When Care Ends: Lessons from Peer Research. Insights from Young People on Leaving Care in Albania, The Czech Republic, Finland and Poland*. SOS Children's Villages International, Innsbruck, Austria. 2012.

- [25] Biehal, Nick, Clayden, James, Stein, Mike, Wade, James, *Moving on: Young people and leaving care schemes*, HMSO, London, 1995.
- [26] Marsh, Peter, Peel, Mark, *Leaving Care in Partnership: Family Involvement with Care Leavers*. The Stationery Office, London, 1999.
- [27] Sinclair, Ian, Baker, Claire, Wilson, Kate, Gibbs, Ian, *Foster Children: Where They Go and How They Get On*, Jessica Kingsley, London, 2005.
- [28] Dumaret, Annick Camile, Coppel-Batsch, Marthe, "Effects in adulthood of separation and long term foster care: A French research study", *Adoption and Fostering*, Vol. 22, No. 1, 1998, pp. 31–39.
- [29] Horrocks, Sue, Salisbury, Chris, *Systematic review of whether nurse practitioners working in primary care can provide equivalent care to doctors*. National library of medicine, 2002; <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/11934775> (Accessed 17. 2. 2017).
- [30] Đurić, Sladana, *Metodologija fokusgrupnog istraživanja*. Fakultet civilne odbrane, Beograd. 2005; <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-0318/2005/0038-03180501001D.pdf> (Posećeno 18. 5. 2016).
- [31] Creswell, John, *Research design: Qualitative, quantitative and mixed approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage. 2003.
- [32] Thoburn, June, Wilding Jennifer, Watson, Jackie, *Family Support in Cases of Emotional Maltreatment and Neglect*, The Stationery Office, London, 2000.

Anita Burgund Isakov

Mira Lakićević

EMANCIPATION OF YOUNG PEOPLE LEAVING ALTERNATIVE CARE: CHALLENGES AND CHANCES

Abstract

Young people who are preparing to leave alternative care to independence face numerous challenges. However, a number of youth were able to overcome difficulties and these young people achieve a stable environment arrangements.

The research is part of a larger study and findings from the focus groups will be presented. There were five focus groups which involved 26 young people in care (kinship, foster and residential). Data collection is in a function of a closer consideration of the ways in which young people participate in planning how to understand their part in this process, what are their fears and challenges, but also sources of support that are available to them during the process of preparation for emancipation.

Despite the fact that most young people in the sample estimated to possess the skills of taking care of themselves, the youth still experience lack of support and lack of readiness for leaving care.

These findings suggest the need for a timely preparation for independence, which focuses work on the life story to strengthen the faith in their own abilities.

Key words:

youth, alternative care, leaving alternative care, independence, network support, challenges.